

*К. С. Мороз, Чернігівський національний педагогічний університет імені
Т. Г. Шевченка*

СОФІЯ РУСОВА ПРО РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПРИРОДИ

Мороз К. С.

Софія Русова про розумове виховання молодших школярів засобами природи

У статті розкривається значення уроків природознавства в початковій школі щодо розумового виховання молодших школярів засобами природи, а також вклад С.Ф.Русової в дану проблему. Автор статті зосереджується на можливостях використання запропонованих педагогом ідей для розвитку пізнавальних процесів учнів.

Ключові слова: урок природознавства, навчання, розвиток, природа, спостереження, екскурсія.

Мороз Е. С.

София Русова об умственном воспитании младших школьников средствами природы

В статье раскрывается значение уроков природоведения в начальной школе по поводу умственного воспитания младших школьников средствами природы, а также вклад С.Ф.Русовой в данную проблему. Автор статьи сосредотачивается на возможностях использования предложенных педагогом идей для развития познавательных процессов учеников.

Ключевые слова: урок природоведения, обучение, развитие, природа, наблюдение, экскурсия.

XXI століття поставило перед початковою школою нові вимоги – всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання і вміння вчитися. Розв'язуючи дане завдання, кожен учитель початкової школи намагається створити такі умови, за яких стало б можливим розвивати пізнавальні можливості і здібності кожної дитини.

Останнім часом стало актуальним питання – який же предмет у початкових класах є найкращим для розвитку пізнавальних процесів, а точніше

– для активізації мислення, спостереження, уваги? Наше припущення – урок «Природознавства». До цієї проблеми зверталось чимало українських та зарубіжних педагогів: В.О.Сухомлинський, К.Д.Ушинський, В.Ф.Зуєв, Л.С.Севрук, К.П.Ягодовський. Але, зробивши в останній час аналіз наукових праць, відомого всім нам педагога Софії Федорівни Русової, ми зробили висновок, що список вчених, котрі займаються питанням розумового виховання молодших школярів засобами природи – не вичерпується, а навпаки – стає дедалі більшим. Хто як не жінка-педагог може з ніжністю й простотою описати всі багатства природи, про які діти спілкуються на уроках природознавства.

Актуальність проблеми розумового виховання молодших школярів у процесі навчання та значний інтелектуальний потенціал використання уроків природознавства, котрі описувала у своїх працях С.Ф.Русова, зумовили вибір теми статті "Софія Русова про розумове виховання молодших школярів засобами природи".

Метою нашої статті є розкриття теоретичних і практичних відомостей про історію становлення уроку природознавства відомим педагогом С.Ф.Русовою, та значення самої природи в процесі розумового виховання молодшого школяра.

Софія Федорівна Русова була видатною постаттю в історії педагогіки. В основу початкового навчання в школі вона поклала природознавство, говорячи про те, що саме природа є найефективнішим засобом розумового виховання дитини. У своїх працях "Весна і діти" [3], "Серед рідної природи" [6], "Природознавство у сучасному вихованні" [3], "Нова школа" [5], розкриваючи поліфункціональний вплив природи на формування особистості, педагог зазначає, що ніщо так, як природа, не дає стільки цікавого, різноманітного матеріалу для навчання, ніщо так не розвиває самостійну думку – порівняння, спостереження, аналіз і синтез, як постійне дослідження різних фактів і явищ природи в безпосередньому знайомстві з нею. Вона обґрунтовує це впливом природних об'єктів на емоції дітей, їхньою доступністю. Скільки задоволення, зазначає С.Ф.Русова, має дитина, розглядаючи метеликів, придивляючись до

жабок, прислухаючись до співу птахів, слухаючи розповіді про життя звірів, плекаючи різних звірят. Дитина саме так зв'язана з усіма природними елементами, що треба їй якнайбільше оточити природою. Природознавство найкраще задовольняє цікавість, а факти, явища природи легко запам'ятовуються. "Істина цікавості" – це перший нахил до науки, це головна основа, на якій треба ґрунтувати все навчання [8, с. 27].

Великого значення вона надавала екскурсіям, які сприяють глибокому ознайомленню з довкіллям. Основний шлях виховання любові до природи – її знання. С.Ф.Русова вважала природу душею, основою виховного процесу. Бо коли дитина набула вміння спостерігати, досліджувати все, що її оточує, це навчить її любити рідний край, свою батьківщину як щось неповторне.

Завдання екскурсій взагалі можна визначити так: екскурсії навчають не тільки дивитися навкруги себе, а й бачити усякі явища в усіх деталях, придивлятися до цих явищ і розуміти їх зв'язки між собою, і зв'язок їх з тою сферою, в якій вони утворилися. Явища природи більш цікаві, легше захоплюють дітей, через це й починати екскурсії найкраще з метою світознавства, в якому початкова географія зв'язана з дослідженнями ботанічними, зоологічними й геологічними [1, с. 119].

Найбільше єднання з природним середовищем відбувається з настанням літа. С.Русова говорила: "Діти повинні цілком належати сонцю, степу, лісу, саду. Ніякої науки не можна тепер викладати в хаті, та й науки на цей час не треба, бажані тільки спостереження природи, навіть нема чого додавати до них якихось великих і складних пояснень. Хай дитина сама п'є з природи: колись ці враження знадобляться їй, щоб утворити собі певний світогляд."

С.Ф.Русова використовувала на уроках природознавства метод, який викликає інтерес дитини і найповніше задовольняє зацікавленість її, враховує місцеві умови. Знайомство дітей з природним середовищем проводиться на живих об'єктах, на справжніх явищах. На нашу думку, ніяка модель, ніякий малюнок не може дати кращого початкового знайомства з об'єктом природи,

ніж сама природа. Через це вивчення природи повинно будуватися на екскурсіях, на безпосередніх спостереженнях самих дітей.

Важливе місце Софія Федорівна відводила праці, яка сприяє фізичному здоров'ю, задовольняє інтереси дітей. Праця – основний засіб, завдяки якому знання фіксуються у свідомості, оскільки вони поступають через руки в розум. Для організації праці С.Ф.Русова радила створити город чи садок, де діти мали б змогу спостерігати, піклуватися про рослини. Їхня праця повинна бути приємною, не одноманітною, викликати якнайбільше творчих сил і бажань. У школах мають бути створені умови для спостережень за тваринами. Перебування звірят у товаристві дітей викликають в останніх активну симпатію, бажання допомогти, захистити. Щоб піклуватися про рослин і тварин, їх треба знати і вивчати. С.Ф.Русова вважала, що розумове виховання буде ефективним, а знання дітей міцними за умови використання різних методів. Наприклад, для ознайомлення з овочами вона рекомендувала почати з екскурсії на город, вивчити загадки про овочі, провести гру, намалювати овочі, прочитати оповідання про шкідників і друзів рослин, вирізати з паперу різні овочі. "Таким чином, – говорила Софія Федорівна, – на чолі початкової науки повинно стояти природознавство, як джерело найпотрібнішого наукового знання, як найкраща дисципліна розуму, що привчає дитину до пильних спостережень, до послідовних висновків, як предмет, що має найкращий моральний і естетичний вплив на виховання дитини" [2, с. 7].

Педагог, фахівець у галузі історії педагогіки Улюкаєва І.Г. підмітила цікаву думку Софії Русової про незвичайні (нестандартні) засоби навчання дітей – предметні лекції (заняття). Як зазначає дослідник, такі заняття не можуть бути систематичними, а їх тривалість не може перевищувати 25-30 хвилин. Знову ж тут підкреслюється, що, на думку С. Русової, матеріалом для предметних лекцій можуть бути об'єкти живої і неживої природи. Такі лекції мають носити наочно-практичний характер: "Вони повинні були мати продовження у повсякденному житті дітей, у різних видах діяльності" [4, с. 86].

Особливу увагу щодо розумового виховання С.Русова приділяла місцю дитячої книжки у творчій самостійній діяльності дитини. У своїй праці "Нова школа" вона наголошувала на тому, що основним завданням учителя і школи є розвиток думки й мови учня. А цьому, в першу чергу, сприяють казки, оповідання про природу [5, с. 124].

Велика просвітителька не лише рекомендувала, як добирати художні твори для роботи з дітьми, але й сама писала твори для дітей. Слід відзначити також, що всі її твори були пов'язані з природою.

Так, наприклад, при ознайомленні учнів з оповіданням "День у лісі взимку" формуються естетичні й моральні якості дітей, розширюється її словниковий запас: "То був чудовий зимовий день. Зима вже була на відході й, мов на прощання, вдягла усі свої блискучі вбрання і виблискувала кожною гілочкою дерев, кожною тонесенькою билиночкою. Сонце з ніжно-блакитного неба гордо дивилося на простори, вкриті бруднуватим снігом, і посилало теплі проміння, щоб зігріти землю, збудити її від сну й вирвати з обіймів зими".

За допомогою оповідань "Весною" та "Влітку" вчитель може ознайомити дітей з особливостями життя птахів, які прилетіли із далекого вирію: журавлями, ластівками, чорногузами, перепеличками та іншими: "Уже давно прилетіли журавлі. Ластівки клопочуться коло старих своїх гнізд, носять глину в дзьобиках, замазують шпарки в гніздах, вимощують їх усередині пір'ячком та всякою вовною, що вдається їм знайти на подвір'ї". Вихователь може розказати дітям про ті небезпеки, які чекають перепілок, що гніздяться у полі, на землі.

В оповіданнях С. Русової діти знайомляться також зі шкідниками, які можуть завадити розвитку дерев та різних рослин.

Твори Софії Федорівни для дітей насичені розповідями про комах, які населяють наші ліси та степи, про їхні особливості, про організацію їхнього життя. Особливу зацікавленість діти виявлять при ознайомленні з розповідями Русової про бджіл та їхніми сімействами.

Великим пізнавальним змістом наповнені твори "Як ми подорожували по воді" [7] та "В країні каналів та вітряків" [4]. Софія Русова розповідає малим

дітям те, що подорожі водою дали людям можливість познайомитись з іншими країнами, що розташовувалися на берегах річок, морів та океанів. Цей твір знайомить дітей з тим, як вироблялися човни та плоти. Софія Федорівна доступно пояснює малим дітям, чому перші мандрівники прокладали свій шлях по зірках на небі. Наведені приклади з використання творів для дітей Софії Русової переконують нас у тому, що оповідання видатної просвітельки допомагають дитині якнайкраще пізнати навколишній світ, зрозуміти взаємозв'язки між природою і людиною, серцем доторкнутися до живого, допомогти живому, захистити його.

На жаль, у діючих програмах та підручниках для початкових класів та програмах для дошкільних закладів твори Софії Русової непередбачені й не використовуються. Проте, дослідження підтверджують припущення про те, що оповідання великої просвітельки й письменниці цілком можуть бути застосованими у навчально-виховному процесі з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку.

Можна зробити висновок, що Софія Федорівна Русова була геніальною жінкою-педагогом, котра найповніше описує нам вплив природи на розумове виховання молодших школярів. Вона пише свої праці легкою, простою мовою, усім зрозумілою, додержуючись переважно художнього стилю мовлення. В основу розумового виховання дітей вона поклала природу, наголошуючи на цілковитий вплив екскурсій, спостереження за природними явищами та читання оповідань про природу. У наш час ідеї видатної просвітельки залишаються актуальними, багато науковців продовжують досліджувати питання розумового виховання молодших школярів засобами природи.

Література

1. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн. Кн. 1 / За ред. Є.І.Коваленка; упоряд., передм., прим. Є.І.Коваленко, І.М.Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 272 с.
2. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. Кн. 2 / За ред.

Є.І.Коваленка; упоряд., прим. Є.І.Коваленко, І.М.Пінчук. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.

3. Русова С.Ф.: з маловідомого і невідомого : трилогія / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника; упоряд.: Оксана Джус, Зіновія Нагачевська. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2006.

4. Русова С.Ф. Оповідання для дітей / Укладач К. Криворучко. – К. : 52 с.

5. Нова школа // Все для вчителя. – 2003. – Верес. (№ 27). – С. 5–10.

6. Серед рідної природи : зб. оповідань / мал. Ю. Русова. – Катеринослав ; Ляйпціг : Укр. вид-во, 1919. – 80 с.: іл.

7. Як ми подорожуємо на воді? // Молоді Каменярі. – 1929. – Ч. 1. – С. 22–23.

8. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою: Навч. Посібник. – К. : Вища шк.; 1993. – 255 с.

Moroz K.S.

Sofia Rusova about mental training of primary school children by means of nature.

The article is considered the importance of science lessons in primary school education concerning mental training of primary school children by means of nature and also contributions of S.F.Rusovoyi in this issue. Author of the article focuses on the potential use of the ideas proposed by this pedagogue for the development of pupils cognitive processes.

Key words: science lesson, training, development, nature, observation, excursion.

Відомості про автора

Мороз Катерина Степанівна – студентка-магістрант факультету початкового навчання, спеціалізації – практична психологія Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Основні наукові інтереси: розвиток мислення молодших школярів за допомогою природознавчого матеріалу.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2012

Прийнято до друку 25.01.2013